

УДК 811,111'371.5

КОНТРАСТИВНИЙ АСПЕКТ У ВИВЧЕННІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КОМПОНЕНТОМ *ВОГОНЬ*

(на матеріалі української та англійської мов)

Людмила ЛИСЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті проведено контрастивний аналіз фразеологізмів із компонентом «вогонь» в українській та англійській мовах, а також визначено, що він відіграє першочергову роль у формуванні фразеологічного значення, оскільки виступає у ролі мотивуючого компонента семантики аналізованих фразеологізмів. У всіх досліджуваних одиницях української та англійської мов компонент «вогонь» сигналізує сему 'смерть', іноді – 'очищення', 'витримка'.

Ключові слова: фразеологія, фразеологізм, контрастивний аналіз, семантика, лексичне значення, сема.

The article deals with the contrastive analysis of phraseological units with the component 'fire' in Ukrainian and English. It is found out that it plays a primary role in shaping the idiomatic meaning as a motivating component of semantics of the analyzed idioms. In all Ukrainian and English units with the component 'fire' it implies the seme 'death', or sometimes 'cleaning', 'endurance'.

Key words: phraseology, idiom, contrastive analysis, semantics, lexical meaning, seme.

Одним із пріоритетних напрямків сучасних фразеологічних досліджень є вивчення фразеологічних одиниць (далі – ФО), семантично зорієнтованих на пізнання фразеологічної картини світу [4, с. 189]. Увага зосереджується на семантичних особливостях фразеологізмів, зокрема специфіці їхньої мотивації. Так, фразеологічний фонд будь-якої мови є складною системою, що відображає національно-культурну специфіку мовної свідомості носіїв. Як відомо, ця система складається з різних мікросистем з особливими семантико-функціональними характеристиками.

Однією з таких мікросистем є група ФО з компонентом *вогонь*. Саме уособлення явищ природи у міфологічному дискурсі обумовило функціонування фразеологізмів із компонентом *вогонь* у ширшій групі *назва природних стихій* як репрезентантів особливої міфологічної свідомості та унікального культурного досвіду народів [6, с. 111].

Вогонь й інші термічні явища відіграють істотну роль у житті людини, її природному та суспільно-культурному оточенні. Лексеми, що належать до т.зв. «термічної» сфери, передають широкий спектр значень, які належать не лише до цієї, а й до інших семантичних сфер і вираження яких прямо чи опосередковано мотивується їхньою семантикою.

Смисловий розвиток ФО з компонентом *вогонь* уже був об'єктом студій, але в основному в царині лексичної семантики і словотвору [2; 3; 5; 6; 7]. Вивченню проблеми функціонування присвятили свої праці М. Маковський, С. Токарев, А. Частікова, А. Архангельський, А. Каюмова, О. Кунін, А. Беаумонт та ін. Фразеологізми, до складу яких входять різні слова-символи, досліджували такі вчені, як Ю. Гвоздарьов, Л. Мельник, Л. Микуліна, М. Нікітіна, О. Селіванова, В. Телія, В. Ужченко, О. Шевченко та ін.

Однак, незважаючи на значну кількість робіт, присвячених опису фразеологічного фонду української та англійської мов, автори праць рідко спираються на контрастивний аналіз семантико-функціональних особливостей фразеологізмів у різних мовах. Зазначене й обумовлює **актуальність** порівняльного аналізу ФО, що містять в собі компонент *вогонь* (*fire*) в українській та англійській мовах.

До того ж, актуальність дослідження фразеологізмів із компонентами-символами в семантичному та і в етнокультурологічному аспектах зумовлена необхідністю з'ясувати механізми творення фразеологічних одиниць із зазначеним компонентом, встановити специфіку символу *вогонь* в структурі фразеологізму та його вплив на семантику фразеологізмів, вивчити особливості мовної репрезентації культурно значущих концептів фразеологічними одиницями. **Метою** публікації є визначення семантико-функціональних особливостей ФО з компонентом *вогонь* в українській та англійській мовах.

Зазначимо, що необхідним початковим етапом контрастивного аналізу є виокремлення спільних та відмінних рис у міфологічних віруваннях української та англійської лінгвокультур, пов'язаних зі стихією вогню та її персоніфікацією; аналіз етимології лексем *вогонь* та *fire*, а також пошук універсальних та унікальних ФО в українській та англійській мовах.

Вогонь – один із найдавніших символів людства. Це символ тепла, життя, світла, діяльності, енергії. «Вогонь є символом вічності, прапричини, першоелементу, праоснови; світла, Сонця, тепла; Бога-Творця, Божого гніву, Божої любові; духовного світла; життя, любові; ненависті, смерті, духу; зла, пекла, кари, переслідування; очищення; мучеництва, тортур, жертви...» [11, с. 266]. Отже, вогонь – це стихія, яка символізує основу матеріального світу.

У міфологічному дискурсі культ вогню є одним із найдавніших культів давніх слов'ян. Вважалося, що вогонь походить від сонця, є посланцем неба на землю, його називали Сварожичем (сином Сварога) [5]. Віра у святість вогню була дуже сильною. Так, у давніх слов'ян існував звичай: людину, яку підозрювали у скоєнні злочину чи порушенні закону, кидали у вогонь, думаючи, що стихія вогню не зачепить невинного. Звідси – й відома приповідка: *На злодієві шапка горить* [4]. Первісне походження вогню в народній уяві асоціювалося з пекельними місцями. Саме тому велика кількість українських ФО пов'язана зі складнощами життя, перепонами та труднощами. На доказ цього існує багато християнських легенд, у яких, очевидно, відобразилися більш ранні язичницькі уявлення.

О. Потебня наголошував, що у віруваннях слов'ян вогонь означав процес життя, а коли він гаснув – людина помирала: «...вогонь гасне – життя закінчується» [4, с. 317]. До вогню кожен ставився з повагою, адже його вважали святим. Із вогнем не дозволялось гратися, кидати щось нечисте, говорити погані слова, топтати ногами, адже вогонь може відомстити. А тим віником, яким замітали хату, не вимітали сміття з печі, адже це місце для вогню. Домашній вогонь шанувався як головний хранитель сім'ї і дому [4]. Вогонь вважали стихією, яка має могутню очисну силу. Очисні вогні запалювали напередодні Великодня, Великого четверга, свята Івана Купала. Через вогонь проводили молодих під час весілля, а весільні свічки обидві свахи намагались тримати разом, щоб утворився спільний вогник.

Схожі вірування у надзвичайну силу вогняної стихії спостерігалися у англо-саксонів. Мирне тепло домашнього вогнища або, навпаки, жорстоке знищення вогнем природи і плодів людської діяльності наштовхувало на думку про зміну настрою та особливості характеру вогню [5, с. 114]. Тому спочатку виникали уявлення про вогняного духа. Прикладом цьому може слугувати те, що кельтські племена, щоб здобути прихильність вогню, приносили йому в жертву жменю тютюну, який кидали у вогнище зі словами-замовлянням: *Візьми, пали й не завдавай мені шкоди* [4]. Подібні жертви вогняному духові приносили й індійці, а монголи, евенки й туркмени перед тим, як розпочати трапезу, кидати у вогонь шматок їжі або виливали трохи питва. Прикладом віри в силу вогню є той факт, що у «Хроніках Ланеркоста» згадується випадок, коли люди, потерши двома палицями, створили 'живий вогонь' і врятували таким чином поголів'я великої рогатої худоби від чуми, яка розоряла в той час Англію [5, с. 211]. Вірили, що вогонь може благословити появу кохання, дружби, адже він ніби зближує людей за допомогою тепла (як наслідок, чимало ФО в англійській мові з компонентом *вогонь* у своїй семантиці містять значення близьких відносин між людьми).

Отже, міфологічний дискурс древніх слов'янських та германських племен характеризується спільністю головних, «ядерних» смислових компонентів концепту *вогонь* та певними розходженнями значень на «периферійних» рівнях.

Появу слова *вогонь* в українській мові дослідники відносять до V-VI ст., хоча з'явитися воно могло й набагато раніше. В етимологічному словнику фіксується, що слово походить від спільної індоєвропейської основи *agnis* і зустрічається в багатьох європейських та азійських мовах (давньоіндійське – *agni*, литовське – *ugnis*). У Стародавній Індії бога домашнього вогнища називали *Агни*. Спорідненими залишилися назви вогню в російській, білоруській, болгарській, словенській, польській мовах [6, с. 113].

В англійській мові слово *fire* походить від староанглійського *furi*, та германського *fury* (вплив на формування етимологічного значення справили стара саксонська мова, де слово звучало як *fur*, та древня скандинавська мова – *furr*). Найдавніше, близьке до сучасного написання слова (*fixer*) зафіксовано ще в 1200 р. та містить у своїй семантиці зміст, що використовувався для позначення понять *факел* та *гарячий попіл* [5, с. 186]. Деякі розбіжності у ментальних уявленнях про стихію вогню вже спостерігаються у внутрішній формі лексем; певно, ці розбіжності й спричинили формування ФО з різними значеннями.

Частина ФО з компонентом *вогонь* в українській та англійській мовах характеризується тотожним або подібним значенням: англ.: *play with fire* (грати з вогнем, наражати себе на небезпеку) [1, с. 755], укр.: *грати / жартувати з вогнем* (чинити необдуманно, необережно) [10, с. 140]; англ.: *between two fires* (поміж двох небезпек) [1, с. 132], укр.: *між двома вогнями* (бути в небезпечі з обох сторін) [10, с. 140]; англ.: *add fuel to the fire / flames* (підливати масло у вогонь) [1, с. 17], укр.: *нідливати масло у вогонь* (загострювати ситуацію) [10, с. 140]; англ. *to go through fire and water* (пройти й огонь і воду, багато пережити) [1, с. 332]; укр.: *пройти вогонь і воду* (пережити багато труднощів на власному шляху) [10, с. 140]. Щодо останнього ФО у *вогонь і в воду*, він зазнає семантичної трансформації, переосмислення і за спеціально створеної ситуативної умови набуває значення 'хоч на смерть', і таким чином цей ФО входить до групи одиниць із загальним значенням 'бути готовим померти за когось', що можна продемонструвати на прикладі: *За ворогів іде в огонь і в воду, Катам своїх поведарів оддав* (Леся Українка); *Від тебе не одстану зроду, З тобою рад в огонь і в воду, На сто смертей піду з тобою* (І. Котляревський).

Разом із цим більша частина ФО має неповторні семантичні особливості, що відображають функціонування даних ФО в кожній лінгвокультурі. Так, в українській мові компонент *вогонь* у складі ФО виражає такі значення: страху – *боятися як вогню* (дуже боятися чого-небудь) [10,

с. 140]; знищення – *предавати вогню* (безслідно що-небудь знищувати) [10, с. 141]; складнощів життя – *з вогню (із жару) та в полум'я* [10, с. 140], *крізь вогонь і смерть* [10, с. 141]; ентузіазму – *працювати (робити) з вогником* (працювати з енергією, запалом) [10, с. 140]; сміливості – *піти у вогонь і в воду заради кого-небудь* (зробити все заради когось, незважаючи на труднощі), *викликати вогонь на себе* [10, с. 141]; жорстокості – *вогнем і мечем* (з нещадною жорстокістю) [10, с. 140]; у значенні «мимохідь» – *зайти на вогник* (мимохідь зайти, повернути кудись) [10, с. 140]; використання результатів праці інших – *чужими руками вогонь загрибати* [10, с. 304]; цілеспрямованості – *шукати прометеїв вогонь* (незгасиме бажання досягати благородних цілей) [10, с. 141]; зникнення – *як віск на вогні згоріти* (безслідно зникнути) [10, с. 140]; початку стрільби – *відкрити вогонь* (почати перестрілку) [10, с. 140]; стійкості, міцності, невразливості – *у воді не тонуть, у вогні не горіти* (бути непідвладним і невразливим) [10, с. 140].

Таким чином, компонент *вогонь* у поєднанні з дієслівним компонентом сигналізують сему 'смерть вогнем', наприклад, у творах української літератури: *І пішла Зоя вогнем палити, ворога карати, щоб була навіки вільна Батьківщина-мати* (П. Тичина); *Проклятий фашист все село під небо з вогнем пустив* (О. Копиленко). Особливістю фразеологізмів є повне або частково переосмислене значення.

В англійській мові кількість ФО, наділених унікальним значенням, дещо менша. Сюди відносяться ФО з такими семантичними компонентами: кохання – *a fire in the blood* (вогонь у крові, горіти коханням) [1, с. 339]; дружби – *get on like a house on fire* (швидко знайти спільну мову, стати приятелями) [1, с. 76]; домашнього спокою та затишку – *keep the home fires burning* (слідкувати, щоб «горіли домашні вогні», слідкувати, щоб все йшло як зазвичай) [1, с. 145]; енергії – *ball of fire* (куля вогню, енергійна і запальна особа) [1, с. 45]; непосидючості – *fire in your /the belly* (ситуація, коли комусь не сидиться на одному місці) [1, с. 339]; гострої критики – *come under fire* (потрапити під вогонь, бути розкритикованим) [1, с. 206]; ентузіазму – *catch (take) fire* (загорітися інтересом, бажанням) [1, с. 206]; поспіху – *Where's the fire?* (надто поспішати кудись) [1, с. 1025]; страждань – *fire and brimstone* (вогонь і сірка; пекельні муки) [1, с. 325]; складнощів – *jump out of the frying pan (and) into the fire* (з вогню та в полум'я) [1, с. 123]; здібностей – *to set the Thames on fire* (зробити щось незвичайне, створити чудо) [1, с. 456]; заклику, наказу – *fire ahead/away!* (розм. *розказуй-но*) [1, с. 339]; спроби – *fire one's last shot to* (зробити останню спробу) [1, с. 339]; підпалу – *set fire to smb / smth* (підпалити щось чи когось) [1, с. 867].

Це лише перший крок у дослідженні заявленої проблеми. Проте початкові результати контрастивного аналізу ФО з компонентом *вогонь* дозволяють зробити певний висновок. Так, аналіз українських фразеологізмів із компонентом *вогонь* дозволяє зробити висновок, що він відіграє першочергову роль у формуванні фразеологічного значення, оскільки виступає у ролі мотивуючого компонента семантики аналізованих фразеологізмів. У всіх без винятку фразеологізмах української та англійської мов компонент *вогонь* сигналізує сему 'смерть', рідше – 'очищення', 'витримка'.

Не викликає сумніву, що ФО з компонентом *вогонь* є одними з найбільш важливих складових концептуальної та мовної картини світу, оскільки вони найбільш повно відображають культуру народу, сприйняття навколишнього світу, ставлення до людей та Бога, до життя та смерті, до загальнолюдських цінностей.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-український фразеологічний словник / за ред. К. Т. Баранцева. – К. : Радянська школа, 1969. – 1052 с.
2. Бечко Я. В. Аспекти внутрішньої форми фразеологізмів з ключовою лексемою англ. *fire* / Я. В. Бечко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2013. – Вип. 2. – С. 48-50. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VZhDU_2013_2_12.pdf.
3. Бечко Я. В. Особливості внутрішньої форми фразеологізмів із лексемами на позначення вогню / Я. В. Бечко // Лексикографічний бюлетень: Зб. наук. пр. – К.: Ін-т української мови НАН України, 2011. – Вип. 20. – С. 46-53.
4. Гаврилюк О. І. Природні стихії в давніх віруваннях українців [Електронний ресурс] / О. І. Гаврилюк. – Режим доступу : <http://lovovolyni.com/ukr/blog/34/12874>.
5. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка / А. В. Кунин. – М. : Международные отношения, 2000. – 289 с.
6. Левченко О. П. Фразеологічна символіка : лінгвокультурологічний аспект : монографія / О. П. Левченко. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 349 с.
7. Омеляненко О. В. Фразеологізми з компонентами "вогонь" і "вода" як засоби вербалізації танатологічної семантики / О. В. Омеляненко // Лінгвістичні дослідження. – 2011. – Вип. 32. – С. 30-34. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpkhnpu_lingv_2011_32_8.pdf

8. Потебня А. А. Слово и миф / А. А. Потебня. – М. : Правда, 1989. – 622 с.
9. Удовиченко Г. М. Словник українських ідіом / Г. М. Удовиченко. – К. : Радянський письменник, 1968. – 464 с.
10. Фразеологічний словник української мови : словник : у 2 т. / Акад. наук України, Ін-т укр. мови ; укл. В. М. Білоноженко. – Київ : Наукова думка, 1993.
11. Kopalinski W. Słownik symboli / W. Kopalinski. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1997. – 512 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Лисенко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри лінгводидактики та іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: компаративна фразеологія, лінгвокультурологія.